

szerkezetű, de egyszerűbb háttámlájú ilyen széket éppen ülőlappjáról *sás-szék*nek hívják.

Minálunk meglehetősen szokatlan ez a székfajta és többi bútorunk között igen idegenül hat. Itália és Franciaország lehet a hazája, mert ott nagyon el van terjedve. Ez a székfajta valószínűleg csak újabban került hozzánk és pedig először az iparosok műhelyébe. Szűcsmestereink és egyéb népi kismestereink műhelyeiben lehet találni ilyen alakú széket. Innen került azután a nép közé.

Cs. Sebestyén Károly.

(*Deutscher Auszug*) — **Ungarische Bauernstühle.** Auch in der ungarischen Bauernstube ist der *Sessel* und *Stuhl* eines der neuesten Möbelstücke. Die primitiven dreifüssigen und die schemelartigen vierfüssigen niedrigen Stuhlarten nicht gerechnet, sind die anderen Sessel- und Stuhlformen durchgängig Möbelstücke, welche aus den städtischen Wohnungen der Bürger und Herren stammen. Fast bei jedem einzelnen Typ kann man diese Herkunft nachweisen. Charakteristisch für das ungarische Bauernhaus sind die grossen breiten Sessel mit hohen Armlehnen und meist hohen geschnitzten Rückenlehnen und der einst allgemeinen verbreitete und beliebte Bauernstuhl, dessen Herkunft über Österreich und Süddeutschland bis nach Florenz reicht.

## Egyedem-begyedem . . .

### II.

3. Mivel ezekről az ikerszókról eddig semmiféle egybeállítással nem rendelkezünk, az egyes változatok előfordulására vonatkozó adatokat is összeállítjuk:

1. *egyedem-begyedem* (a magánhangzók minőségének jelölése nélkül): Vas m. Szombathely. Kiss Á. 30. VI, 2; Kemenesalja MNy. IV, 239; Zalam m. Dergecs Kiss Á. 33. VIII, 12; Somogy m. Csurgó MNy. II, 424; Veszprém Nyr. I, 186; uo. Kiss Á. 31. VII, 2; Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 27. IV, 2; Komárom Nyr. I, 186; Fejér m. NGy. I, 345, innen Nyr. VI, 224; Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89, 90 (3 adat: 196, 198, 200. sz.) innen Nyr. VIII, 283; Pest m. Tök Kiss Á. 31. VI, 15; Pest m. Solt MNy. IV, 239; Heves m. Csépa Nyr. I, 187 (3 adat); Hont m. Tesmag Nyr. VIII, 570; Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191, Ethn. III, 203; Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.); Borsod m. Szihalom Nyr. IX, 334; Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 29. VI, 1; Kiss Á. 36. VIII, 30; Kiss Á. 49. XLI; Bereg m. Rákos és vidéke Ethn. XVI, 308; Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 94 (két változatban); Szatmár m. Sima Kiss Á. 31. VI, 17; Szamoshát Csűry: Szamosháti Szótár I, 191; Jász-

Nagykun-Szolnok m. Kunhegyes Kiss Á. 33. VIII, 10; Bihar m. Tóti Kiss Á. 29. V, 6; Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127 (2 változatban); Csanád m. Csanádapáca (kézir.); Csanád m. Mezőhegyes (kézir. két változatban); Bács m. Tisza melléke Nyr. XLV, 142 (2 változatban); Bács m. Bajmok Nyr. XXXVII, 95; Szeged és vid. (kézir. 6 változatban); Kolozsvár, Buda 1880 k. (kézir. Dr. Udvarnok Hermann Antal sz. k.); Kolozsvár (kézir. Dr. S. J.); — hely nélkül: Kiss Á. 28. IV, 7; 28. IV, 8; 28. V, 1; 29. V, 2; 30. VI, 4; 31. VI, 16; 34. VIII, 13; 34. VIII, 14; 49. XXXVIII; Kiss Á. 267; (kézir. Dr. S. I.: egy novellából); Nyr. XLV, 409. Nem ide tartozik: Kiss Á. 29. V. 4. és Kiss 33. VIII. 9, mert az idézett helyeken — KálmK. I, 212. és Nyr. VIII, 237. — a magánhangzó minősége jelölve van.

2. *egyedem-begyedem* (az *ē* hang jele rendszerint *é*): Somogy m. Nyr. IV, 170; Somogy m. Gamás (kézir.); Bars m. Léva Nyr. XX, 144; Hont m. Helemba Nyr. III, 502; Heves m. Dévaványa Nyr. XV, 93 (két változatban); Szabolcs m. Földes Nyr. III, 331; Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185; Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 126, 127, 130 (5 változatban); Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237, innen pontatlanul Kiss Á. 33. VIII, 9; Pest m. Nagykőrös Nyr. XIII, 45; Csanád m. Battonya KálmK. II, 182.

2<sup>a</sup>. *egyedem-begyedem* Heves m. Váraszó Nyr. XX, 285.

3. *egyędem-bęgyędem* (az *ę* hang jele *é*): Arad m. Pécska KálmK. I, 212, innen az *ę* jelölésének elhagyásával Kiss Á. 29. V. 4.

4. *egyeden-begyeden*: h. n. Kiss Á. 33. VIII, 8; Szeged (kézir.).

5. *egyetem-begyetem*: Hódmezővásárhely NGy. II, 283, innen tévesen „egyedelem-begyedelem” alakban Kiss Á. 33. VIII, 7; uo. NGy. II, 284; Bihar m. Nagyszalonta NGy. I, 355, innen Kiss Á. 31. VII, 1; u. o. NGy. I, 355, innen Nyr. VI, 224. és Kiss Á. 29. V, 3; h. n. Kiss Á. 33. VIII, 6; h. n. Nyr. III, 455.

6. *egyerem-begyerem*: Székelyföld NGy. III, 225, innen hibás utalással Kiss Á. 31. VIII, 2; Csíkközmás 1880 k. (kézir. Cs. Jósza János); Fogaras Nyr. XLV, 418; Nógrád m. Losonc Kiss Á. 28. IV, 11; Szatmárnémeti Nyr. XXII, 382. h. n. Kiss Á. 267; h. n. Kiss Á. 32. VIII, 2.

7. *egyerem-bederem* h. n. Kiss Á. 33. VIII, 4.

8. *edrem-bedrem* h. n. Kiss Á. 36. VIII, 28.

9. *igyrem-bigyrem* Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 90. 199. sz.

10. *egedem-begedem* Vas m. Szombathely Kiss Á. 28. IV, 5; uo. 32. VII, 5; Nógrád m. Pálfalva Kiss Á. 33. VIII, 11; h. n. Kiss Á. 32. VII, 4 és u. o. 44. XIV, 3; Abaúj m. Hernádvécse (kézir. Dr. S. I.); Abaúj m. Nagyida (kézir. Dr. S. I. két változatban).

10<sup>a</sup>. *egede-begede* Komárom m. Tata Nyr. XLIII, 312.

11. *egden-begden*: Kassa Nyr. III, 562. (két változatban). Vö. Bolton 110: 683.

11<sup>a</sup>. *egdem-begdem* Kassa Nyr. XVII, 380. (két változatban).

12. *ededem-bededem*: h. n. Kiss Á. 27. IV, 3; Nógrád m. Nógrád-vereőce (kézir.).

13. *egyedöm-bögyedöm*: Torontál m. Lőrincfalva KálmSz. III, 104.
14. *ögyedöm-bögyedöm*: Csongrád m. Tápe KálmSz. I, 78 (2-szer); Szeged KálmK. II, 183; Szeged Felsőváros KálmSz. I, 78; Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 75; Torontál m. Padé u. o. 75; Torontál m. Szaján u. o. 57; Torontál m. Szőreg KálmSz. III, 104 (2-szer) és 293; Torontál m. Egyházaskér u. o. 104; Torontál m. Lőrincfalva u. o. 104; Torontál m. Klárafalva u. o. 293.
15. *ögyedön-bögyedön*: Somogy m. Mozsó Nyr. VI, 283.
16. *ögyödöm-bögyödöm*: h. n. Kiss Á. 30. VI, 8.
17. *ögyödön-bögyödön*: Somogy m. Mozsó Nyr. VI, 282, innen Kiss Á. 413. 2. sz.
18. *ögyötöm-bögyötöm*: Udvarhely m. Fejér-Nyikó mell. Vadr. 182, 21 (NGy. XI), 182; Todra Aranyos m. Kiss Á. 27. IV. 1.
19. *öködöm-böködöm*: Veszprém m. Tósokberénd Kiss Á. 30. VI, 7; Baranya m. Rád Kiss Á. 31. VI, 14.
20. *akadom-bakadom*: h. n. Kiss Á. 33. VIII, 5.
21. *egyedelem-begyedelem*: Fejér m. NGy. I, 345. innen Nyr. VI. 224. és Kiss Á. 40. XII, 1; Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89. 195. sz.; Szatmár m. Sima Kiss Á. 28. IV, 10; Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX, 187, innen a forrás megjelölése nélkül Kiss Á. 32. VIII. 1 (vö. még Nyr. IX, 185); Szamoshat Csűry: Szamoshatí Sztótár I, 191 (3 változatban); Hajdúszoboszló Nyr. XIV, 381; Csanád m. Csanádapáca (kézir.: két változatban); h. n.: Kiss Á. 28. IV, 6; u. o. 31. VI, 18; u. o. 31. VI, 20; u. o. 32. VIII, 3. Nem tartoznak ide: Kiss Á. 28. IV, 9 (az eredeti változatban „egyedem-begyedem”. NGy. I, 345) és Kiss Á. 33. VIII, 7 (az eredeti változatban „egyetem-begyetem” NGy. II, 283.).
22. *egyedelőm-begyedelőm*: Hódmezővásárhely NGy. II, 283.
23. *ögyedelőm-bögyedelőm*: Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 75, 76; Torontál m. Torda u. o. 75.
24. *ögyedölöm-bögyedölöm*: Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 32. VII, 6.
25. *ögyedezi-bögyedezi*: h. n. Kiss Á. 29. V, 5.
26. *egyederem-begyederem*: Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185, innen Nyr. V, 70, Barna Ferd.: A mordvaiak pog. istenei 69. és Nyr. XXVIII, 179.
27. *egyederem-bögyederem*: h. n. Nyr. III, 559, innen Kiss Á. 28. IV, 4, Nyr. IV, 270 és Kúnos, Simonyi-féle Tanulm. I, 3: 248.
28. *igyérdi-bigyérdi*, vö. Ihász Gábor, Magyar nyelvtan 1858, 124 és Nyr. III, 454.
29. *igyiridi-bigyiridi*, h. n. [Csallóköz] Czuczor, Athenaeum 1837. I, 235; innen CzF. I, Előbeszéd 148, innen Nyr. IV. 271.
30. *igyerédi-bigyerédi* Pest m. Tök Kiss Á. 40. XII, 2.
31. *eredi-bigyeredi* Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89—90.
32. *egyed-begyed* Fejér m. Adony MNy. IV, 239; Baranya m. Keszű u. o. (Vö. még Pest m. Solt MNy. IV, 239; Szatmár m. Mánd Nyr. XIX, 335, MTsz.).

33. *egyem-begyem* Heves m. Balla Kiss Á. 36. VIII. 29; h. n. Kiss Á. 31. VI. 19; h. n. [Csallóköz] Czuczor, Athenaeum 1837. I, 235; innen CzF. I, Előbeszéd 148. — Valószínűleg ide tartoznak még gyermekjáték szövegében ezek: Borsod m. Sajószöged Kiss Á. 408. 24. sz.: változata h. n. K. Á. 151. 22. sz.

33<sup>a</sup>. *ëgyem-bëgyem* Heves m. Balla Nyr. XXX, 551.

34. *ëgyën-bëgyëm* Komárom m. Nagyigmánd Nyr. VII, 526.

35. *ettyem-pettyem*: Pest m. Kisoroszi Kiss Á. 30. VI, 5; Szamoshat Csűry: Szamoshatí Szótár I, 247.

36. *etyem-petyem*: Somogy m. Csurgó NGy. VI, 267; h. n. Kiss Á. 31. VI, 13; Csanád m. Apáca (kézir.).

37. *ëtým-pëtým* Bakony vid. Nyr. IV, 239, innen Nyr. V, 256; Fejér m. Csurgó Nyr. X, 94, 95.

37<sup>a</sup>. *étým-pecsem* Bács m. Borsod Nyr. XVII, 283.

38. *ëten-pëten* h. n. Kiss Á. 44. XIV, 8.

39. *ötöm-bötöm* h. n. [Somogy m. Szőkedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI, 12.

40. *ököm-bököm* h. n. [Somogy m. Szőkedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI, 6.

41. *ecem-pecem*: Fejér m. NGy. I, 348, innen Kiss Á. 30. VI, 9; Fejér m. Bodmér Kiss Á. 30. VI, 11; u. o. Kiss Á. 37. X, 7; Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189, innen Nyr. III, 502; innen Erd. Múz. VI, 69; Bereg m. Rákos és vidéke Ethn. XVI, 308; h. n. Kiss Á. 30. VI, 10.

42. *ecen-pecen* Szeged (kézir.).

43. *ece-pece* Somogy m. Szenna Nyr. VIII, 237, innen Kiss Á. 44. XIV, 7.

44. *ellem-bellem*: Fejér m. Bodmér Kiss Á. 36. X, 3; Pest m. Tinnye Nyr. VII, 333, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 101. I. 19. sz.; h. n. Kiss Á. 36. X, 1; h. n. Kiss Á. 37. X, 6. h. n. [Csallóköz] Czuczor, Athenaeum. 1837. I, 235. — Nem tartoznak ide: Kiss Á. 44. XIV. 4 (az eredeti változatban „ellém-bellém“ Nyr. VIII, 237) és Kiss Á. 37. X, 4 (az eredeti változatban „elém-belém“ Nyr. IV, 41).

45. *ellëm-bellëm* Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237.

46. *elëm-belëm* h. n. [Somogy m. Szőkedencs?] Nyr. IV, 41; innen az ékezet elhanyagolásával Nyr. IV, 270, Kúnos 248 és Kiss Á. 37. X, 4.

47. *elem-pelem*: Fejér m. Csurgó Nyr. X, 95.

48. *ele-bele*: Veszprém Kiss Á. 36. IX, 2.

49. *ellen-bellen*: Zala m. Tapolca Kiss Á. 36. IX, 1; Veszprém m. Újmalomsok Kiss Á. 36. IX, 3; Fejér m. Nagysáp Kiss Á. 36. X, 2; Torontál m. Tiszahegyes KálmSz. II, 77, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 37. X, 5; Torontál m. Padé KálmSz. II, 77—8. (Vö. még: KálmSz. I, 212: Szeged Felsőváros).

50. *elen-pëlen*: Veszprém m. Kup NGy. VIII, 368.

51. *ëllán-pëllán*: Torontál m. Torda KálmSz. II, 77.

52. *illán-pillán*: Torontál m. Szaján KálmSz. II, 77.

53. *ec-pec* Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 1; Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189.

53<sup>a</sup>. *hec-pec* Pest m. Aporka Nyr. XX, 575.

54. *ec-bec*: h. n. Kiss Á. 26. II, 2.

55. *ecs-kecs*: Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 4.

56. *egybe-megybe*: h. n. Kiss Á. 29. V, 8.

56<sup>a</sup>. *egybe-begybe* Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 95; Szatmár Nyr. XVIII, 142; Hajdúszoboszló Nyr. XIV, 381.

56<sup>b</sup>. *ëgybe-bëgybe* Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127.

56<sup>c</sup>. *egybem-begybem* Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191.

57. *egybe-kegybe*: h. n. Kiss Á. 30. VI, 3.

58. *egy-megy* Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.).

59. *egy-begy* Szeged (kézir.).

(?) 60. *egyre-begyre* (gyerm. ját. szövegében) Fejér m. Veleg Kiss Á. 285. 28. sz.

### III.

4. Az *ëgyedën-bëgyedën*-féle változatok (4., 11., 15., 17., 34., 38., 42., 49—52. sz.) szóvégi *-n*-je feltűnő az ikerszó második tagjának *b*, *p* kezdete miatt, ezért arra is gondolhatunk, hogy a valóságban ezeket mindig *m*-mel ejtik. A 34. sz. *ëgyën-bëgyëm* (*pëty várára*) változat mindenestre lejegyzési vagy sajtóhiba, a többieknél azonban feltehető az *-n ~ η* ejtés is, mivel az ikerszó után legtöbbször *k*, *t*, *c*, *cs*, *sz* szókezdet következik (kappantyú, kerkendőbe, tenger tánc, cicimé, szecskás veder, csik). Ebben az esetben tehát vagy megőrzött régiség az *-n* (vö. 13. §.), vagy pedig regresszív hasonulás eredménye. A hasonulás így történhetett: *ögyedön-bögyedön* (tengör tánc 15. sz.) < \**ögyedöm-bögyedön* (tengör tánc) < *ögyedöm-bögyedöm* (tengör tánc). Ilyen esetekből persze elvonással önállósulhatott az *n*-végű ikerszó s ezután olyankor is *n*-nel ejthették, amikor nem volt meg ennek az ejtésnek a fonetikai oka, pl. magánhangzóval, vagy *v*, *b*-vel kezdődő szó (öt mázsára 17. sz., vikáti, babérosi, borbánicska 48. sz., pamarító 50. sz., pamparító 51. sz.) előtt.

5. A magánhangzók szempontjából legelterjedtebb az *ëgyedëm-bëgyedëm* hangzású alak, (1—2., 4—7., 10., 12. sz.) mert az *ë*-zű nyelvjárások *egyedem-begyedem* közlésű alakjait is kétségtelenül így ejtik. Ennek *ö*-zű nyelvjárásokban legelterjedtebb alakja *ögyedöm-bögyedöm* (14—15. sz.: Somogy, Csongrád és Torontál m. területéről való adatok.) A 13. sz. *ëgyedöm-bögyedöm* vagy egyéni változat vagy sajtóhiba. Figyelmet érdemelnek az *ëgyëdëm-bëgyëdëm* (3. sz.) *ë*-zű és *ögyödöm-bögyödöm*, *ögyödön-bögyödön*, *ögyötöm-bögyötöm* (16—18. sz.) *ö*-zű nyelvjárási alakok, mert ezek szerint az *ëgyedëm-bëgyedëm* és *egyedem-bëgyedem*-féle alakoknál is régebbi *ëgyëdëm-bëgyëdëm* alakból kell kiindulnunk. Így azonban egyszerre érthetők az *edrem-bedrem* (8. sz.) < \**ëdërëm-bëdërëm*, vö. *egyerem-bederem* 7. sz., *ededem-bededem* 12. sz.), *igyrem-bigyrem* (9. sz.) < \**igyërëm-bigyërëm*, vö. *egyerem-begyerem* 6. sz., *igyërëdi-bigyërëdi* stb. 28—31. sz.) és *egden-begden* (11. sz.) < *ëgëdëm-*

*bëgëdëm*, vö. 10. sz.) kétszótagú változatok. Ezek ugyanis a két nyíltszótagos hangtörvénynek megfelelően veszítették el második szótagbeli *ë* hangjukat.<sup>1a</sup> Az *öködöm-böködöm* (19. sz.) *ö* hangja valószínűleg népetimológiára utal — épp úgy, mint *k* hangja —, mert *ëzö* vidéken is előfordul ez a változat, ahol a *böködöm* ragozott ige családjába került az értelmét-vesztett ikerszó. Sokkal homályosabb az *akadom-bakadom* (20. sz.) változat vokalizmusa, de abból a körülményből, hogy ugyanez a vers a szöveg egyéb helyeiben is közeledést mutat a „*Pad alatt, pad alatt pal-lantyú...*” kezdetű kiolvasóversekhez, arra kell gondolnunk, hogy az *akadom-bakadom* (< *öködöm-böködöm*?) is a *pad alatt, pad alatt* verskezdet hatására lett mélyhangúvá.

6. Az *egedem-begedem*, *egede-begede*, *egdem-begdem*, *egden-begden* változatok (10—11. sz.) *g* hangja másodlagos, korábbi *gy* helyén. Feltűnő, hogy az ismert helyről közölt adatok a magyar nyelvterület széleiről valók: Vas, Komárom, Nógrád és Abaúj-Torna megyék területéről. Mivel pedig a gyermeknyelvben a *gy* hang jóval korábban jelentkezik a *g*-nél (vö. Vértess József, A gyermeknyelv hangtana 1905, NyF. 22: 15—16. l.), a *g*-s változatokban talán idegen hatást kell látnunk. Így hangzik ez a h. ném. *hegedem-begedem* alakban is (Pest m. Harta Fél Edit, Harta népraíza 1935. 91.).

Az *ededem-bededem*, *edrem-bedrem* (12., 8. sz.) változatok *d* < *g* (~ *gy*) hangja gyermeknyelvi sajátosság, vö. *gy. ny. Dutti* (< *Gusztli*), *vijád* (< *virág*), *edéj* (< *egér*) stb. (Vértess, i. m. 21.). Az *egyerem-bederem* (7. sz.) változatban az utótag *d* hangja elhasonulás eredménye.

7. Az *ëgyëdëm-bëgyëdëm* változathoz szónyújtással egyrészt *\*ëgyëdëlëm-bëgyëdëlëm* > *ëgyedelëm-bëgyedelëm* ~ *egyedelem-begyedelem* (21. sz.), másrészt *\*ëgyëdërëm-bëgyëdërëm* > *ëgyederëm-bëgyederëm* (26. sz.) ~ *egyedërem-bëgyedërem* (27. sz.), az *öggyedöm-böggyedöm* változathoz pedig ugyanígy *öggyedölöm-böggyedölöm* (24. sz.) ~ *öggyedelöm-böggyedelöm* (23. sz.) lett, mint pl. *hinta* > *hilita* ~ *hirinta*. (Az *l, r*-nek a szónyújtásban való szerepére vö. Gombocz, MNy. XII, 385—87; XIII, 238.) A hódmezővásárhelyi *egyedelöm-begyedelöm* (22. sz.) az *e-zö* és *ö-zö* változatok vegyülésének eredménye. Az *öggyedezi-böggyedezi* (25. sz.) alak a nyelvérzék tévedésének következménye: az *öggyedölöm-böggyedölöm* alakot tévesen *igék*nek érezték (vö. *öködöm-böködöm* 19. sz., *ököm-bököm* 40. sz., *akadom-bakadom* 20. sz.) s a vélt 1. sz.-ű *-m* személyrag helyett 3. sz.-ű *-i* személyraggal látták el az ikerszót (*\*ëgyedëli-bëgyedëli*) s a vélt denominális *-l* képzőt denominális *-z* képzővel helyettesítették: *\*öggyedëli-bëgyedëli* > *öggyedezi-bëgyedezi* (25. sz.). Ugyancsak a nyelvérzék tévedése hozta létre a *igyëredï-bigyëredï*-féle változatokat: az *ëgyëdëm-bëgyëdëm* > *\*ëgyëdërëm-bëgyëdërëm* > (*d-r* > *r-d* hangátviteléssel és *ë* > *i* változással) *\*igyëredëm-bigyëredëm* (vö. *igyrëm-bigyrëm* 9. sz.) > (a vélt 1. sz.-ű *-m* személyragot 3. sz.-ű *-i*-vel helyettesítve) *igyëredï-bigyëredï* > *igyëredï-bigyëredï* ~ *igyiridï-bigyiridï*.

<sup>1a</sup> Vö. e hangtörvényre Horger, (NyF. 65. sz.).

*ridi* ~ (a nyelvérzék újabb tévedésével) *eredi-bigyeredi* (28–31. sz.). Az utolsó változat nyilván úgy keletkezett, hogy az *igyeredi*-előtagban az *igy* mutatónévmást érezték, amely Fejér megyében, e változat feljegyzésének helyén valóban rövid *i*-vel hangzik.

8. Néhány változat *\*egyërēm-bëgyërēm* ill. *\*ëgyëlēm-bëgyëlēm* közvetítő változatokra utal. Ezek vagy  $d > r \sim l$  hanghelyettesítéssel keletkeztek az egykori *ëgyëdēm-bëgyëdēm*-ből (vö. *hulládoz* ~ *hullározt*, *hellehullározt* MTsz., *lilí* madár ~ *lidike* Ethn. XXI, 154. stb.), vagy pedig egyszerejtéssel az *\*ëgyëdërēm-bëgyëdërēm* ~ *\*ëgyëdëlēm-bëgyëdëlēm* nyújtott szóalakokból. (E *-tede* > *-te*-típusú egyszerejtésre vö. Horger, MNy. XXX, 70.) Az *\*egyërēm-bëgyërēm*-ből egyrészt *egyerem-begyerem* (6. sz. > elhasonulással: *egyerem-bederem* 7. sz.), másrészt  $gy > d$  változással s a második nyílt szótag *ë*-jének kiesésével (*\*ëdërēm-bëdërēm* >) *edrem-bedrem* (8. sz.), illetve (*\*ëgyrēm-bëgyrēm* >) *igyrem-bigyrem* (9. sz.) változat keletkezett.<sup>2</sup> Ehhez hasonlóan lett az *\*ëgyëlēm-bëgyëlēm*-ből (a második nyílt szótag *ë*-jének kiesésével) *\*ëgylēm-bëgylēm* s ebből tovább *\*ëllēm-bëllēm* (vö. *irigylí* > *irilli* NySz., *irëlli* MTsz.) > *ellēm-bellēm* (45. sz. ~ *ellem-bellem* 44. sz. ~ *elēm-belēm* 46. sz. ~ *elem-pelem* 47. sz. ~ *ele-bele* 48. sz. ~ *ellen-bellen* 49. sz. ~ *elen-pelen* 50. sz.) > (idegen hatásra? szövegyüléssel?) *ëllán-pëllán* > *illán-pillán* (51–52. sz.) alakváltozatok fejlődtek.

9. Az *ëgyëdēm-bëgyëdēm* alakból elvonással keletkezett az *egyed-begyed* (32. sz.). Jól szemlélteti ezt az elvonást az a solti közlés, mely szerint a kiolvasóvers kezdetén még *egyedem-begyedem* van, de az ezzel kezdődő játékokra már így szólítják fel egymást a gyerekek: Játsszunk *egyed-begyedet* (MNy. IV, 239).

Az egykori *ëgyëdēm-bëgyëdēm* alakból tehát a legtöbb változat könnyen megmagyarázható: a közölt 69 változat közül közvetlenül vagy közvetve 42 vezethető vissza erre. De közvetlen kapcsolatban van ezzel még két változat: az *egyetem-begyetem* és *ögyötöm-bögyötöm* (5., 18. sz.).

#### IV.

10. Mielőtt a többi változatok eredetét vizsgálnánk, célszerű lesz az idetartozó ikerszók nagy részének alapváltozataiként felismert *ëgyëdēm-bëgyëdēm* ~ *\*ëgyëtēm-bëgyëtēm* kezdő ikerszók eredetének megfigyeltése.

Kőrösi Sándor (Ethn. III, 203.) a fiumei olasz gyermekversekből akarta megmagyarázni *egyedem-begyedem* szavunkat, de a fiumei ol. *enchete-penchete*, *engele-bengele*, *andjoi-banjol* [így] ~ magy. *egyedem-begyedem* egyeztetés nagyon erőszakolt, azonkívül az *engele-bengele* kezdetű fiumei olasz változat maga is határozottan német eredetű, ez te-

<sup>2</sup> A székely *egyerem-begyerem* változathoz magyarázandó az oláh *ëghiera-bëghiera* (olv. *ëgyërü-bëgyërü*) gyermekverskezdet, melyet Nyr. XXXVII, 468. idéz.

hát a közvetlen német átadás lehetőségének megvizsgálására utalhatna bennünket. Úgy látszik, Vikár Béla (Nyr. L, 139.) is idegen eredetűnek tartja *egyedem-begyedem* szavunkat, mert azt írja, hogy az *egyedem-begyedem* kezdetű játékdalnak egyik „változata“ így kezdődik: *Anketi-panketi cukete me*, ez pedig kétségtelenül idegen eredetű kiolvasóvers.<sup>3</sup>

Három körülmény azonban ellene szól ennek az egyeztetésnek is: 1. A változatok között földrajzi adatai alapján feltétlenül észre kell vennünk, hogy az *egyedem-begyedem*-féle ikerszókkal kezdődő kiolvasóverssek az egész magyar nyelvterületen előfordulnak s a változatok olyan gazdagságát mutatják, hogy joggal feltételezhetjük az összes magyar községekben való meglétüket. Ezzel szemben az eddigi közlések alapján rendelkezésünkre álló kétségtelenül idegen eredetű változatok elsősorban a magyar nyelvterület szélein helyezkednek el s ugyanitt állapítható meg az *egyedem-begyedem*-nek kontaminációval idegen eredetű változatokba való benyomulása. (VIII. típus.) Kiss Áron gyűjteménye ugyan nagy hiányokat mutat e téren, de az egyéb helyekről összegyűjtött adatok vallomásaival így is meggyőző a földrajzi elterjedés képe. 2. Fontos az a belső érv is, hogy az *egyedem-begyedem* kezdetű kiolvasóverssek eleynészően csekély kivétellel (vö. VIII. A—B. típus) elejüktől a végükig felismerhetően magyar szövegűek s alapos okunk van rá, hogy a látszólag érthetetlen kifejezésekben is magyar szavakat keressünk. 3. Az érthető magyar szókból álló kiolvasóverssek és az értelmezhető külföldi kiolvasók közt nem találunk olyan szerkezeti vagy szövegi egyezéseket, amelyek a szöveg-kölcsönzést bizonyítanák. Összehasonlításul hadd álljon itt az *anketi-panketi* egyik változata az I. típus alapszövegével:

*Ėkĕti-pĕkĕti cukĕti mé,  
Ābĕsz-bābĕsz dominĕ,  
Ėksze prôt in de nôt,  
Fini-fāni puf trauszt.*

Zala m. Eötvöspusztá Nyr. IV, 170.

*Ėgyedĕm-bĕgyedĕm tengĕr tánc,  
Hajdú sógor mit kívānsz?  
Nĕm kívānok ĕgyebet,  
Csak ĕgy falat kĕnyeret.*

Veszprém m. Tapolcafő stb.

<sup>3</sup> Barna Ferdinánd (A mordvaiak pogány istenei 69—70.) az *ankete-pankete* kiolvasó verskezdetet a mordvin *Ange Pat'ui* égisten-asszony nevének eltorzításából magyarázta — egészen önkényesen —, de az *egyedem-begyedem*-ről ezt nem állítja. Elfogadja ezt a magyarázatot Kandra Kabos, Magy. Myth. 272. és — úgy látszik — Nyr. XXVIII, 179—80. is. Barna és Vikár nézeteinek összekapcsolásából egyrészt az következne, hogy a magyar *egyedem-begyedem* is a mordvin égisten-asszonyt jelentené, másrészt pedig az, hogy az *anketi-panketi* olasz és német változatai (Ethn. III, 203; Schwarz 118—9. stb.) is mordvin eredetűek lennének! (Hasonló ellenvetés: Nyr. XXXV, 240 Erdődi J. sz. k.)



A ritmikai egyezés, hangzásbeli hasonlóság és a közös tartalmi elem (Brot ~ kenyér) mellett is világosan láthatjuk, hogy a két változat lényegileg más: az egyik egészen idegen, a másik egészében magyar. Természetesen még nagyobb ez a különbség, ha valamely másik (pl. a szintén régi V.) típusal állítjuk párhuzamba a bemutatott (vagy: bármely más) idegen eredetű verset.

Legtovább azonban Tolnai Vilmos (MNy. XIII, 248.) megy az idegen eredet vitatásában. Szerinte az *egyedem-begyedem* kiolvasó „eredetére aligha magyarázható magyarnak“, mert a folklóre kimutatta róla, hogy „Kínától Wales legnyugatibb szegélyéig az egész óvilágban megvan“. Ez a fogalmazás azonban félreértésre adhat okot. Tolnai itt bizonyára Bolton alább idézendő gyűjteményére gondol, de ennek adatai nem azt bizonyítják, hogy az *egyedem-begyedem*-mel (vagy ehhez közelálló iker-szóval) kezdődő kiolvasóversek, hanem maga a kiolvasás szokása van meg az egész óvilágban (Európában, Ázsiában, Afrikában). De maga a szokás az amerikai indiánoknál és Hawaii szigetén is megvan (Bolton 63: 1; 122: 863). Ez a nagy elterjedtség pedig nem annyira történeti, hanem inkább elemi rokonságra utal. De ha a kiolvasás szokása átvétel útján terjedt volna is egyik néptől a másikhoz, bizonyos versek szövege akkor is lehet eredeti alkotás, amelyet csak az illető nyelvből fejthetünk meg. A magyar szövegű kiolvasóversek *egyedem-begyedem*-féle kezdetének megfejtését tehát még akkor is jogosan kereshetjük a magyar nyelv rendszerén belül, ha a kiolvasás szokásáról és a kiolvasó versek ritmusáról sikerülne is bebizonyítani valakinek jövevény-voltukat.

11. Magyarázatunkban abból a tényből indulunk ki, hogy az *egyedem-begyedem*-féle ikerszók élete, alakulása a kiolvasóversekhez van kötve, még pedig oly nagy mértékben, hogy ezektől függetlenül alig fordulnak elő: nem-kiolvasó játékszövegben (33. s esetleg 60. sz.) és játéknévként (32. sz.) is ritkán, egyébként pedig, úgy látszik, sohasem.<sup>3a</sup>

Régóta ismert tény, hogy a kiolvasó gyermekversek jelentékeny csoportjának kezdete a számsoron alapul, pl.

Egy, kettő, három, négy...

Kopasz barát hová mégy?

Pápára pipáért,

Veszprémbe dohányért stb.

[Hn. Kiss A. 37. XI. 3.]

Legközelebbi változatai: Kiss A. 37—40. XI. 1—2, 5—11. sz.; Ethn. XVI. 307. — Hazai német változatok: Ethn. Értesítő VII, 68;

<sup>3a</sup> Nem állapítható meg, hogy a gyermekek iskolai feladatából idézett *egyedem-begyedem* szót (Nyr. XLI, 369) gyermekversből való idézetként, vagy más vonatkozásban használták-e fel a tanulók. Az ott közölt adatokat azonban a nyelvhasználat szempontjából óvatosan kell kezelnünk, mert rendelkezésre készültek.

Schwarz. 111—120. (bibliografiával). — Német: Bolton 72, 74—80. I.; Schwarz i. h. stb. — Holland: Bolton 70—71. I. — Angol és amerikai: Bolton 92—94, 123. I.; versközben: u. o. 109—119. I. — Francia: Bolton 68. I. — Baszk: Bolton 67. I. — Spanyol: Bolton 67. I. — Olasz Ethn. III, 200, 204. — Üjgörög: Bolton 66. I. — Örmény: Bolton 65. I.

Megfigyelhető a változatokon az is, hogy az első vagy negyedik, vagy mindkét ütem egyszótagúságát kiküszöbölik s így a ritmus gördülékenyebb lesz, pl.

a) *Egyik, kettő, három négy* stb.

[Hont m. Visk Nyr. V, 334, Kiss Á. 39. XI, 12.]

b) *Egy, kettő, hábor, német* stb.

[H. n. Kiss Á. 26. I, 1.]

c) *Ēgyĕm, kettőm, hábor, német* stb.

[Arad m. Pécska KálmK. I, 212, Kiss Á. 26. I. 5.]

Az utolsó változatai: 1. Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 26. I. 4. — 2. Somogy m. Gamás (kézir.). — 3. Baranya m. Rád Kiss Á. 26. I. 3. — 4. Szeged Felsőváros KálmSz. I, 78. — 5. Szeged vid. Nagyszéksós (kézir.). 6. Torontál m. Padé KálmSz. II, 75. — 7. Torontál m. Öszentiván KálmSz. III, 104. — 8. Torontál m. Lőrincfalva KálmSz. III, 293. — 9. Csanád m. Apátfalva KálmK. II, 183. — 10. Csanád m. Battonya KálmK. II, 183. — 11. Csanád m. Csanádapáca (kézir.). — 12. Bereg m. Rákos Ethn. XVI, 307. — 13. Szabolcs m. Földes Nyr. III, 430. — 14. Torda-Aranyos m. Kiss Á. 26. I, 2. — 15. Udvarhely m. Fejér-Nyikó mell. NGy. XI, 182 (= Kriza: Vadrózsák 1863, 128.)

Figyelemreméltó e vátozatokban az egész országban való elterjedtség s az első két számnévnek birtokos személyraggal ellátott alakja. Ezek alapján jogosan gondolhatunk arra, hogy az *ēgyĕdĕm-bĕgyĕdĕm* (~ \**ēgyĕtĕm-bĕgyĕtĕm*) ikerszóban is valamiképpen az *ēgy-gyem-kettőm* ill. \**ēgyĕm-ketĕm* lappang. Ezen az alapon valóban meg is fejthető e szó: az -m birt. szr. elhagyása után megmaradó *ēgyĕd-(bĕgyĕd)* ~ \**ēgyĕt-(bĕgyĕt-)* rész nem lehet más, mint az ómagyarkori -d ~ -t kicsinyítőképzővel (vö. J u h á s z Jenő, MNy. XXXII, 224 skk.) megtoldott *ēgy* számnév és *b*-vel ikerített alakja, eredetileg tehát kb. annyit jelentett 'e g y e c s k ĕ m' (-k e t t e c s k ĕ m)'. Az *ēgyĕdĕm-bĕgyĕdĕm* verskezdetet ugyan nem tudjuk kimutatni az ómagyar korból<sup>3b</sup> — amint ebből a korból semmiféle gyermekjáték írott nyoma nem maradt fenn, — de azért kétségtelenül megvolt ez már akkor is, mert a gyermekjátékok (és — versek) sok régiséget őriztek meg napjainkig. Maga az *ēgyĕdĕm* szó kimutatható

<sup>3b</sup> Az *ēgyĕdĕm-bĕgyĕdĕm* ikerszó változataira éppen 100 évvel ezelőtt hívta fel először a figyelmet Czuczor (Athenaeum 1837. I, 235), aki gyermekkori emlékeiből, nyilván a Csallóközből az *ēgyem-begyem, ellem-bellem, igyiridi-bigyiridi* változatokat említi. Ennél régebb írott adatunk nincs is ez ikerszóra.

az ómagyar korból: megvan az ÓMS. e sorában: *eggedum illen 'egyecs-kém éljen'* (Jakubovich—Pais, *Omagyar Olvasókönyv* 127). Megvolt a régi nyelvben az *ëggyecske* 'einzig, nur ein' szó is (NySz.).

12. Az *ëggyem-kettöm* ~ *ëgyëdëm-bëgyëdëm* verskezdés azonban nemcsak merőben eltérő kiolvasóversekből állítható egymás mellé, hanem ugyanannak a gyermekversnek két változatában is kimutatható, pl.

*Eggyöm, kettöm*  
Bíbor, nábor,  
Karika, fickó,  
Túrós Tamás  
Rajz!

Torontál m. Öszentiván KálmSz. III, 104., 126. sz.

~ *Ögyedöm, bëgyedöm,*  
Csíció, nácóm  
Karika, fickó,  
Túrós Tamás  
Rajz!

Torontál m. Szőreg KálmSz. III, 104., 127. sz.

Vö. még: *Egyedem-begyedem*

Nibel, nábol,  
Ökör, bika,  
Lengyel vászon  
Kerekes Péter,  
Túrós Tamás,  
Precc.

Szeged (kézir.)

Hogy az *ëggyem, kettöm* (\**ëgyëm-ketëm*) egymás mellett álló két szót a gyermekversben ikerszóval helyettesítették, az nem lephet meg bennünket, ha egy kissé beletekintettünk a gyermekversek alakulásának titkaiba. A *lipátoknak-lapátoknak* pl. minden gyanúsításon felül álló ikerszó, mégsem a *lapát*, többesszámú alakjának ikerítésével keletkezett, hanem az *ipatoknak-napatoknak* összetételből, amint ezt a következő két szemelvény mutatja:

... *Lipátoknak, lapátoknak*  
Sárga sarkantyúja ...

Arad m. Pécska KálmK. II, 191.

és ... *Ipatoknak, napatoknak*  
Sárga sarkantyúja ...

Szeged KálmK. II, 191; Tápé KálmSz. I, 88. stb.

Hasonlóan lesz a gyermekversekben a *hegyet-völgyet* összetételből *ögyet-vögyet*, a kiolvasó versek *üsd ki, vesd ki* felszólításából egyrészt

üsski-büsski, másrészt \*eski-beski > ecski-becki > ecki-pecki stb. (Vö. 17. §).

13. A magyar *egyedem-begyedem*-hez hasonlóan az idézett két zürjén változat (I. IV. típus 22. sz. után) kezdetében is valószínűleg az 'eg y' (esetleg 'egy-két') számnév van. Mivel ezek szerkezetileg hasonlóaknak látszanak a IV. típus 18–22. sz. változataival, mindkettőt közöljük összehasonlítás céljából:

magyar 18. sz. *Ögyötöm, bögyötöm,*

Tijom, tájom,

Tozzsok, bozzsok,

Bányabükki

Bükkmagyaró

Célai, Cinegei

Kácki Tarkó

Pinty.

zürj. a) *Ögödym, ögödym*

Tyvjän, konjön

Tödsör, pödsör

Niss jam vartön

Puon pegyschön

Broton lyijiss.

zürj. b) *Ögödüm-mögödüm*

(ötlikön-mödlükön),

livjön-könjön

sötsör-pötsör

(šersén-börsén?)

niz sam vartö:

puön, pegišön livjs<sup>14</sup>

<sup>14</sup> A mult században messzemenő következtetéseket fűztek ez egyezésekhez (vö. különösen Barna F. i. m. 69, 77), bár a szöveg egészen más; mint amilyeneket a magyar változatokban találunk. Fokos Dávid igazgató úr kérésére az a) változat szövegét a következőképpen értelmezte magyarul: 'Egyenként, egyenként, hálóval(?) ugyan hol?, a kemence tetején a coboly gödröt vágott, fával, csontocskával nagyott lőtt.' A szövegromlás miatt persze ez csak hozzávetőleges fordítás. Ugyancsak az ő szíves figyelemzetetésének köszönöm a b) alatti változatot, melyet Wichmann JSFOu. X, 68. Lytkin orosz és Kijanen finn nyelvű fordítását is felhasználva így értelmez németül: 'Je einer, je zwei, nach einander sucht der Zobel Köder mit einem keilförmigen Netze; er schlug mit einem Hölzchen, mit einem Knochen!' — Feltűnő a zürjén b) szöveg -n végű verskezdő szópárja. Az értelmezők bizonyára e miatt tekintik ragos határozónak: 'egyenként'. Mivel pedig láttuk, hogy a magyarban is vannak -n végű változatok (4. §. és egyen, ketten... 11. §. c) típus, 1. sz. vált.), amelyek megőrzött régiségek is lehetnek, az \**egyedén-begyedén* talán eredetileg annyit jelentett 'első(cske)ként-második(acska)ként'. Ebben az esetben a szóvégi -n > -m változás a második tag b- kezdetének regresszív hasonító hatására történt meg \**egyē(dē)n-bēgyē(dē)n* > \**egyē(dē)m-bēgyē(dē)m*.

## V.

14. Az eddigiek alapján szinte magától kínálkozik a feltevés, hogy az *ëgyëdëm-bëgyëdëm*-re vissza nem vezethető  $2 \times 2$  szótagú ikerszókat közvetlenül az *ëggyem-kettöm* ill. *\*ëgyëm-ketëm* alakból, az egytagúakat pedig az *ëgy-két* ill. *\*ëgy-ket* alakból próbáljuk megfejteni.

Az *ëgyëm-bëgyëm* (vö. 33–34. sz.) változat valóban könnyen megfejthető ilyen módon: az *\*ëgyëm-ketëm* > *ëgyëm-bëgyëm* helyettesítés az eddigiek után nem szorul magyarázatra. Nehezebben érthetők azonban az *ëtyëm-pëtyëm*-féle (35–42. sz.) változatok. Mindenesetre feltűnő ezeknél, hogy csak az V. típusban fordulnak elő s két erősen romlott változat kivételével itt is csak olyankor, mikor a második fél sor zöngétlen *p*-vel ill. — 1 esetben — zöngétlen *f*-fel kezdődik (*pëtymájára*, *pëtymárára*, *pëty várára*, *pitypalára*, *pityfalára*, *ficpolára*, *pecmellőre*) ezért igen valószínűnek látszik, hogy a második fél sor hátraható hasonítására ikerítették az első fél sort zöngétlen *p*-vel s helyettesítették a *gy-t ty* (>*c*)-vel, pl. *\*ëgyëm-ketëm pitypallára* ... >

*\*ëgyëm-bëgyëm* pitypallára helyett:

*ëtyëm-pëtyëm pitypallára* stb.

Az *ëtyëm-pëtyëm*-ből egyrészt *eten-peten* (38. sz.), másrészt *ötöm-bötöm* ~ (népetymológiával) *ököm-bököm* (39–40. sz.) ill. *ecem-pecem* > *ece-pece* (41–42. sz.) lett (mint pl. *hetyke-petyke* > *hecke-ficke* stb.). Az *ece-pece* alak (vö. *ele-bele* < *elem-belem*, *egede-begede* < *egedem-begedem*) talán úgy keletkezett, hogy az 1. sz.-ű -*m* birtokos személyragot 3. sz.-ű -*e*-vel helyettesítették. (Vö. 7–8. §).

Az *ec-bec* (54. sz.) ~ *ec-pec* (53. sz.) *hec-pec* (53. b. sz.) < *ecs-kecs* (55. sz.) < *\*ëty-ket(y)* < *\*ëgy-ket* > (*egy-begy* ~ *egy-megy* 58–59. sz.) változatok kialakulása jól szemlélhető a következő változatokon:

1. *Ec-bec*, kimehetsz,

Holnap délbe bejöhetsz!

[H. n. Kiss Á. 26. II, 2.]

2. *Ec-pec*, kimehetsz,

Holnap reggel kijöhetsz!

[Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 1.]

3. *Ecs, kecs*, három, necs,

Ripit-rapot-rápot, recs.

[Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II, 4.]

4. *Egy-megy!*

Ki van az az egy!

[Borsod m. Mezökövesd (kézir. Dr. S. I.)]

Az *egybe-megybe* ~ *egybe-begybe* (56. sz.) < *egybe-kegybe* (57. sz.) < *\*ëgybe-ketbe* 'egybe-kettőbe' változatok kialakulása is konkrét példán szemlélhető:

Egybe-megybe, két kendőbe,  
Szól a rigó az erdőben,  
'Csir-csár, Szabó Pál,  
Hajtsd ki eztet innen már!

[(VI. 2. sz.) H. n. Kiss Á. 29. V. 8.]

~ Egybe-kegybe, keszkenőben,  
Sárga rigó az erdőben,  
Csir-csár, Szabó Pál,  
Itt ki, dutt ki eztet ki.

[(VI. 3. sz.) H. n. Kiss Á. 30. VI. 3. (Ott 5 sorban.)]

15. Az \**egy-ket* > \**ety-kęty* > *ecs-kecs* ~ *ec-pec* ~ *ec-bec*; \**egybe-ke* > *egybe-kegybe* > *egybe-megybe*; \**ęgyęm-ketęm* 'egyem-kettőm' > *ęgyęm-bęgyęm* (~ *ętyęm-pętyęm*) változásokat tehát kétségtelenül az ú. n. mellérendelő összetételnek ikerítéssel való helyettesítéseként kell felfognunk, de magyarázatra szorul az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle változatok háromszótagú volta.

Tolnai Vilmos (MŰNy. XIII, 248.) szónyújtásra gondolt, de a *t*, *d*-vel való szónyújtásra egyéb példákat nem idézett. Ha az *ęgyędęm* ~ \**ęgyętęm*-előtag valóban kicsinyített névszó (11. §), akkor az ikerszó két tagjának háromszótagúsága érthető önmagában, csak az szorul magyarázatra, hogy miért éppen ez került be a változatokba és terjedt el az *ęgyęm-bęgyęm* (< \**ęgyęm-ketęm*) rovására.

Az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle ikerszóknak a kiolvasó versbe való bekerülése úgy történhetett, hogy eleinte kedveskedő-becézgető modorban használták a felnőttek a gyermekekkel való játszás közben az *ęgyęm-bęgyęm* (< \**ęgyęm-ketęm*) helyett az *ęgyędęm-bęgyędęm* (esetleg \**ęgyędęm-ketędęm*) 'egyecském-kettecském' verskezdetet s gyors, pattogó ritmusa miatt megtetszett a gyermekeknek, ezek átvették s így lassanként elterjedt.

Az újabb *ęgyędęm-bęgyędęm* ikerszó terjedését pattogó ritmusán kívül úgy látszik, még két körülmény segítette elő: 1. Abból a körülményből, hogy az I–IV. típusban, a 3/3//3 (= 2/1) ritmusú változatokban az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle ikerszók 85-nél több változatban fordulnak elő a 2×2 szótagúak pedig csak 3-szor s ezzel szemben 3/3//4 (= 2/2) ~ 2/2//4 (= 2/2) ritmusa V.–VI. típus változataiban csaknem a 2×2 szótagúak vannak túlsúlyban, arra kell gondolnunk, hogy az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle verskezdet elterjedését a második félsor háromszótagú volta is elősegítette. 2. Mivel pedig az *Anketi-panketi*-féle kezdetű idegen eredetű gyermekversek is 3/3 ritmusú kezdő félsort mutatnak s mivel a magyar nyelvterület szélein az *ęgyęm-bęgyęm*-féle kezdes szórványosnak látszik, az *ęgyędęm-bęgyędęm*-féle kezdes viszont elég gyakori, az is valószínűnek látszik, hogy ez utóbbiak terjedésére az idegen eredetű gyermekversek ritmusa is kedvezően hatott.



megfigyelést közölhetünk: azzal a ténnyel, hogy a kiolvasóvers elejére ikerszó került, megindult újabb ikerszóknak a szövegváltozatokba való benyomulása. Ezzel magyarázható az a különösnek látszó eset, hogy míg az „Egy, kettő, három, négy...”-kezdetű változatokban (Kiss Á. 26—27. II. csoport, 37—40. XI. csoport adatai szerint) egyetlen-egy ikerszó sem fordul elő, addig az ikerszóval kezdődő változatokban (Kiss Á. 27—34. IV—X. csoport adatai szerint) a kezdő ikerszón kívül *tíjóm-tájom, torzsok-borzsok, szil-szál* (szalmaszál) ~ *csir-csár* ~ *csik-csák* ~ *szüm-szám* stb.; *ecski-becski* ~ *üsski-büsski* (< üsd ki, vesd ki); *iszki-duszki* ~ *itt ki-dutt ki* stb. (< üsd ki, dobd ki); *csára-fára, rip-rop, dinom-danom, holló-polló, perc-porc* (. . . korc); *tüz-büz* ~ *duz-buz*; *king kong* ~ *kini-kom* stb. ikerszók is előfordulnak. Egészen hasonló jelenséget figyelhetünk meg az angol kiolvasó-gyermekversekben (Bolton 92—94., ill. 103—5. stb. l.): a számokkal (*one, two, three* . . .) kezdődő változatokban egyetlen ikerszó vagy ilyen jellegű szópár sincs az *eeny, meny, mony, my* . . . kezdetűekben: *araca-baraca* ~ *harico-barico* ~ *hallico-wallico* ~ *hericky-bericky, elke-belke, stick-stock* stb. A németben ugyan a számsorral kezdődő versekben is vannak ikerszók, de jóval nagyobb mértékben fordulnak elő az ikerszó-szerű kezdés mellett. (Vö. Bolton 74—80., ill. 80—91. l.). Ennek a feltűnő jelenségnek egyik okát bizonyára abban kell látnunk, hogy a számsorral való kezdés nagyobb gyermekek kiolvasásában szokásos, a kisebbek pedig az ikerszókat kedvelik. Másik oka az lehet, hogy az ikerszóval való kezdés előkészíti a kiolvasó gyermeket a további ikerítésekre.

Kelemen József.

Rövidítések: *Bolton*: Henry Carrington Bolton, *The Counting-Out Rhymes of Children*. London 1888. (Az első számjegy a lapra, a második a változatra vonatkozik.) — *Ethn.*: *Ethnographia*. — *h. n.*: hely nélkül: — *JSFou*: *Journal de la Société Finno-Ougrienne*. — *KálmK.*: Kálmány Lajos, *Koszorúk az Alföld Vad Virágaiból*. I—II. Arad 1877—8. — *KálmSz.*: Kálmány Lajos, *Szeged Népe* I—III. Arad és Szeged 1881—91. — *kézir.*: Kéziratos gyűjteményem. (E rövidítés után „Dr. S. I.”: Dr. Sándor István főiskolai tanár úr szíves közlése. A többi közlők teljes névvel vannak megnevezve.) — *Kiss Á.*: Kiss Áron, *Magyar Gyermekjátékgyűjtemény*. Bp. 1891. (Az első arabs szám a lapra, a római számjegy a csoportra, a második arabs szám a változatra vonatkozik.) — *MNy.*: *Magyar Nyelv*. — *NGy.*: *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Új folyam. I—XII. Bp. 1872—1911. — *Nyr.*: *Magyar Nyelvőr*. — *Schwarz*: Schwarz Frigyes, *A soproni német gyermekdal*. Bp. 1913. (Ném. Phil. Dolg. VII.) — *SzékS.*: *Tr.*: Tréfás népdalok, csúfolódó versikék, gyermekdalok s játékok, dajkarímek és találós mesék. Székely Sándor gyűjteményéből kiadta Abafi Lajos. Bp. é. n.



(*Deutscher Auszug*). Ein ungarischer Abzählreim. Nach Untersuchung der verschiedenen Varianten eines sehr verbreiteten ungarischen Abzählsprüchleins stellt Verf. fest, dass das Reimwort *egyedem-begyedem*, welches das Sprüchlein eröffnet, eigentlich auf eine spielerische Umbildung von *egy, ket* „eins, zwei“ zurückgeht.

## Igekötőink történetéhez

Az igekötő nem tartozik nyelvünknek legősibb, finnugor birtokállományához. Kialakulásának kezdete szerintem az ugor korra tehető;<sup>1</sup> Zsirai úgy véli, hogy a fejlődés az ősi, esetleg az elő-magyarban indult meg, míg a teljesebb alaki és jelentésbeli kialakulás az ó- és közép-magyarban folyt le.<sup>2</sup> Már rég rámutattam e viszonylag újabb fejlődésnek arra a bizonyítékára, hogy az igekötőnek az igéjével való kapcsolata még a 16–17. században egészen laza, amit az ilyen kapcsolatok világosan szemléltetnek: „az bíró jól *megh* tudakozza es *kerdezze*“ (MJogtE. 1:216); „az egiessegeknek *meghmaradasara* *allasara*“ (uo. 18); „tellessegek *elzaragion* es *hervadgion*“ (uo. 17). Ma ezeket a kapcsolatokat így mondanók: „megtudakozza és megkérdezze“, „megmaradására és megállására“, „elszáradjon és elhervadjon“. Még Pázmánynál is sűrűn olvasunk ilyeneket: „azért, hogy *meggyalázná* és *gyüöltetné*“ (ÖM. 6:41); „*megfogatott* és *kötöztetett*“ (uo. 196).

Az újabb fejlődésnek még szemléletesebb bizonyítéka az a körülmény, hogy a 16. és 17. század sok igét még igekötő nélkül használ olyan jelentésben is, amelyben ma az igekötő elengedhetetlen. A magyar nyelvtörténet minden kutatójának lehetnek ezen a téren megfigyelései, ám még senki sem tette vizsgálat tárgyává az igekötőknek ezt a szinte szemünk láttára végbemenő elbokrosodását. Budenz mintaszerű értekezéseket írt ugyan a *meg* és az *el* igekötőről, ám az ő célja elsősorban az, hogy a *meg* és *el* alapjelentéséből sokféle használatukat megmagyarázza.<sup>3</sup> E sorok célja sem lehet az igekötők terjedésének tüzetes történeti vizsgálata; csak a kérdés érdekes és tanulságos voltára kívánom a figyelmet ráirányítani más kérdések kutatása közben szemem elé került néhány jelenség magyarázó kísérletével.

<sup>1</sup> FUF. 16: 52.

<sup>2</sup> Az obi-ugor igekötők (Ért. a nyelv- és széptud. osztály köréből 25. k. 3. sz.) 36.

<sup>3</sup> NyK. 2: 161 s köv., 3: 72 s köv.